

До спеціалізованої Вченої ради Д 70.895.02
у Хмельницькому університеті
управління та права
імені Леоніда Юзькова
29013, м. Хмельницький, вул. Героїв Майдану, 8

ВІДГУК

офіційного опонента на дисертаційне дослідження
Пилипишина Павла Богдановича
на тему: «Концептуалізація індивідуалізму у класичній філософії права»
поданої на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук
за спеціальністю 12.00.12 – філософія права

Актуальність теми. Сучасне українське суспільство об'єктивно потребує здійснення перетворень з урахуванням його розвитку у ХХІ ст. Такі перетворення вимагають розробки сучасної індивідуальної парадигми розвитку суспільства, в центрі якої – підхід до людини як найвищої цінності, самоцілі і головної умови розвитку суспільства.

Антропологічний, гуманістичний та індивідуальний вимір державної політики, зміна парадигми і пріоритетів у діяльності влади за рахунок підвищення особистісного інтересу у населення в результаті державної модернізації, дозволить подолати прірву між державою та владою, може стимулювати творчу ініціативу населення і інтелектуальну участь у справах громади та держави. Таким чином, ці перетворення повинні сприяти людському розвитку та активізувати пошук сучасних програм і напрямів, що допоможуть подолати кризу людського розвитку, меншовартості, пригнічення своєї гідності, яка виникла як наслідок дії комунізму.

Підставами, які підтверджують вибір індивідуалізму як світової парадигми та державної політики, є: домінуюче значення розвитку людини у системі правопорядку, оскільки ключовою домінантою індивідуалізму є свобода, яка не можлива без відповідальності; глобалізація, співпраця у

світовій спільноті, яка є неможливою, якщо не розглядати всіх учасників цих процесів як рівних самобутніх особистостей; гармонізація суспільних відносин через гуманізацію та визначення людини найвищою цінністю.

Ступінь обґрунтованості та достовірність наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. Структура роботи охоплює основні аспекти теми, відповідає меті і завданням. Вона дала змогу створити логічне, послідовне і завершене наукове дослідження.

Зміст дисертації складається зі вступу, шести розділів, що включають двадцять підрозділів, висновків та списку використаних джерел. У вступі дисертантом визначено актуальність теми роботи, а також її основні загальні характеристики.

У першому розділі «Основоположні засади філософсько-правового дослідження індивідуалізму в класичній філософії права» охарактеризовано структуру роботи та запропонований методологічний прийом «класика-посткласика». Автором доведено, що саме у класичній філософії права були закладені всі сучасні ідеї, які стали домінуючими у сучасному європейському філософсько-правовому дискурсі. Більше того, ці ідеї лягли в основу цілого ряду як міжнародних, так і національних правових актів, які визначають людину найвищою соціальною цінністю.

Для того щоб оцінити сучасні індивідуалістичні погляди, необхідна філософсько-правова рефлексія класичного періоду, без якої неможливо було б сформувати цілісну картину щодо індивідуалізму. Уявлення про людину мінялися відповідно до періоду історії розвитку всієї філософії права, з урахуванням світогляду, який був притаманний даному суспільству, політичного розвитку, суспільного ладу та багато інших факторів. Всі ці підстави мали вплив на індивідуалізм, який став домінуючою течією у посткласичному періоді. Мета звернення до класичного періоду – довести, що індивідуалізм включає в себе традиційні цінності, які були основою всієї людської цивілізації, а не лише в останні три сторіччя.

Другий розділ дисертації «Зародження гуманістичного світогляду в епоху античності як початок філософсько-правового осягнення індивідуалізму» містить аналіз античної філософії права та містить пропозицію про її поділ на п'ять основних етапів у філософсько-правовому осмисленні проблеми людини.

Давньогрецькі уявлення першого етапу у філософсько-правовому осмисленні проблеми людини були сконцентровані у міфах, де людина, право, поліс, боги – органічні частини Всесвіту, що підпорядкований Логосу (загальному законові). Право є проявом Логосу, а звичаєве право є концентрацією вічної справедливості. Цей період античної правової думки характеризується вивільненням людини від природи, її залежності від традиційних норм та порядків, міфологічної свідомості.

Філософсько-правова рефлексія індивіда відбувалася дуже повільно та пов'язувалася з багатьма чинниками, зокрема: з втратою авторитету традицій та звичаю і зміною родового суспільного ладу. Як тільки людина стала членом полісу-держави, можна говорити про початок вже іншого етапу у філософії права, який є свідком першої появи індивідуалізму, адже громадянин полісу вже розглядався як самостійний суб'єкт права, який здатний брати участь у політико-правових відносинах, щоправда мовиться лише про вільних громадян.

Третій етап пов'язаний з філософсько-правовими ідеями атомізму та софізму. Саме ці школи остаточно закріпили перехід права з логосно-номосних ідей до антропних. Важливою особливістю цього етапу є те, що право тут вже розуміють і як позитивне, і як природне. Продовжуючи філософсько-правову традицію, започатковану атомістами та софістами, автор стверджує про подальший «сплеск» індивідуалістичної філософії, яка проявляється у співвідношенні філософських форм античного гуманізму та антропоцентризму. Цей етап характеризується діаметральною протилежністю, адже по один бік стоять філософи, які намагаються відстояти

автономію індивіда, а по інший – Платон з ідеями ідеальної держави та абсолютного підкорення індивіда державі. Платон не визнавав особистість, її свободу та потреби, все це він вважав може зашкодити державі. Щастя, свобода, досконалість – все це не має значення, цим людина повинна жертвувати заради держави. Люди мають бути у всьому однакові, рівні, підпорядковуватися однаковим правилам, однаково мислити і відчувати.

П'ятий етап – це свідчення занепаду всієї античної культури та поглинання Римською імперією не тільки фактично всіх земель Древньої Греції, але й її філософсько-правових ідей. Найбільш повно проявила себе на цьому етапі ідея рівності, яка, безсумнівно, є одним із головних чинників розвитку індивідуалізму. Римське право дістало бурхливий подальший розвиток, але в напрямі лише позитивного права. Всім відомі перші правові інститути (спадкове право, звичаєве, інститут власності тощо), які стали основою для права в подальшому, однак філософсько-правові ідеї в цей період не набули такого великого значення, як позитивне право. Саме тому свобода зводилася лише до внутрішньої якості людини, а справедливість розглядалася лише як математична, логічна категорія.

У розділі 3 «Історична динаміка вираження філософсько-правових ідей індивідуалізму у Середньовіччі» доведено, що середньовічний індивідуалізм став підґрунтям до виникнення нового типу індивідуалізму, водночас головний принцип філософсько-правової ідеології – принцип самоцінності індивіда – став каталізатором до руйнування та трансформування домінуючої системи християнських догм.

Автором виділено основні філософсько-правові ідеї та факти, які, покладені в основу християнського індивідуалізму: утворення теологічного права шляхом запозичення основних античних філософсько-правових ідей, здійснення їх трансформації; розгляд права через призму вищої справедливості; поділ права на позитивне та природне; поєднання раціонального на ірраціонального трактування способу прийняття правового

рішення; зародження нових ціннісно-правових орієнтирів, переважно побудованих на християнському вченні; переворот у правосвідомості людини – Бог став особистістю, а людина і право Його творінням; ідея «людини як центру всього»; ідея спорідненості, єдиного кореня людини і Бога – реальності, через яку вона стає значущою для людини; особистий Бог передбачає особисте ставлення до себе; звернення християнства до кожного індивіда, персоналізація, підкреслення його особливості, самості; розуміння неповторної індивідуальності особистості через прояв їх у моральному житті людини, в її вчинках, виборі; усвідомлення людиною себе як автономної індивідуальності; метафізичне обґрунтування унікальності людини як особи та її незалежної самоцінності; з'єднання в людині моментів переживання, самосвідомості і інтуїтивного розуміння справжньої правової реальності; затвердження за людиною свободи волі та особистої відповідальності; під свободою малася на увазі, насамперед, свобода від гріха і прокляття церкви; розкриття індивідуальності через принцип індивідуальної відплати за гріхи, індивідуального порятунку, духовності; пізнання людини через духовність, яка проголосила людину самоцінною, індивідуальною істотою; переорієнтація пізнавальної діяльності людини із зовнішньої сторони на внутрішню сторону людини; розуміння правових норм не як зовнішнього примусу, а через внутрішнє спонукання людини – совість; виділення основних складових природного права, які стосувалися безпосередньо індивідуальності та людини: право на життя, свободу, щастя та вільний самобутній розвиток; втілення таких принципів Середньовіччя у праві: теоцентризму, креаціонізму, антропоцентризму, гуманізму, персоналізму, рівності та справедливості, відповідальності та свободи волі.

Четвертий розділ дисертації «Розкриття індивідом власного «я» в епоху Відродження» характеризується розкриттям доби Відродження. Відродження – це система філософсько-правових ідей, які виникли як переосмислення античних традицій, повернення до природних начал людського життя та вияв

нового типу індивідуалізму, який треба характеризувати як інтерпретування середньовічного індивідуалізму. Доведено, що по-перше, індивід і індивідуальне «Я» людини існували в історії завжди, хоча і в різних формах та вигляді, по-друге, розкриття індивіда, його індивідуального «Я» найбільш повно відбулося у епоху Відродження.

Автор стверджує, що саме гуманізм та антропоцентризм стали двома найважливішими детермінантами для формування нового типу індивідуалізму – гуманістичного, який керується принципом самоцінності людини, гармонійності та ставить у центр її бажання, чи-то духовні, чи матеріальні.

У розділі 5 «Утвердження гідності та самостійності особистості як основний критерій розвитку індивідуалізму в епоху Реформації» конституйовано, що найбільш важливими і показовими для осмислення сутності Реформації є питання теологічні, оскільки саме вони стали тим фундаментом, на якому базується філософсько-правова концепція індивідуалізму. До цих питань найбільше належить питання про структуру церковної організації, яке, своєю чергою, призвело до питання рівності між мирянами та священнослужителями, а згодом між всіма як дітьми Божими; розуміння покликання, з якого частково зросла трудова етика протестантських країн; вчення про два царства – спроба обґрунтувати розмежування компетенції матеріальної і духовної складових людського буття.

У розділі 6 «Обґрунтування суверенності людини як морального суб'єкта та «атомізація» суспільства в епоху Нового часу» вказано, що наука і природознавство стали фундаментами філософії епохи Нового часу. Це стало новою передумовою спрямування людства на оволодіння силами природи, інтенсивного розкріпачення індивідуальної ініціативи, розгляд явищ через призму принципу причинності та закономірності природних процесів. Це посприяло переорієнтації філософії з антропологічної проблематики на пізнання закономірностей природи. На перший план було висунуто всебічне вивчення природи людини. Філософсько-правове мислення Нового часу

відчуло на собі вплив натуралістичних поглядів, атомістично-механістичного мислення, де людина – це природна істота і за законом природи має право відстоювати своє життя, свободу і власність. У результаті відбувається атомізація суспільства, де кожна людина – самостійний атом.

Отже, новий атомічний індивідуалізм (індивідуалізм, згідно з яким людина – автономний, незалежний, самобутній атом) змінив не лише свідомість тогочасної людини, але й докорінно змінив державно-правове життя та правове мислення суспільства. Відкривши один із найголовніших принципів індивідуалізму – принцип індивідуальної свободи, епоха Нового часу розвинула зацікавлення до природних прав людини, місця людини у державі, взаємозв'язок громадянина і держави.

Обґрунтованою є думка П.Б. Пилипишина, що **індивідуалізм в епоху Просвітництва є раціональним індивідуалізмом, якому притаманна така система властивостей:**

1) ознаки, притаманні змінам у людській свідомості: розкріпачення самосвідомості людини; формування активного, діяльнісного ставлення до світу; наголошення на потребі в самопізнанні, самооцінці та самоствердженні; акцентування на вільній, здатній до самовизначення особистості; любов до себе – головний чинник у будь-якому акті поведінки людини;

2) властивості, пов'язані зі свободою: встановлення, що свобода кожного індивіда може бути обмежена тільки такими правилами і обов'язками, які необхідні для того, щоб забезпечити таку ж свободу іншим; встановлення невтручання держави у приватне життя та особисте процвітання людей; свобода виявляється в тому, що люди стають автономними суб'єктами та перестають бути формально залежними один від одного; надання інтелектуальної автономії на незалежність рішень, що стосуються людини особисто; закріплення за індивідом політичної, духовної та економічної самостійності; заперечення будь-яких авторитарних форм щодо

індивідуального благополуччя людини; право людини задовольнити свободу тим способом, яким їй до вподоби, не порушуючи законів справедливості;

3) властивості, що пов'язані з рівністю: рівність розуміється суто в політико-юридичному сенсі: набуття усіма людьми однакового статусу громадянина, однакова залежність усіх громадян від закону і однаковий захист їх законом; проголошення рівності соціальних можливостей та права кожного громадянина реалізувати свої природні індивідуальні нерівності; закріплення за рівністю права не зрівнювати, а оберігати та стимулювати природну несхожість людей;

4) ознаки, що стосуються природних та індивідуальних прав людини: утворення природних прав людини та їх нормативне утвердження; утвердження індивідуальних прав на життя, свободу і власність як фундаментальних за своєю суттю та нероздільних одне від одного; виявлення, що право власності є антропологічною константою, а праця – це первинна умова задоволення потреб; захист права кожної людини жити індивідуальним, не схожим на інші, духовним життям, думати по-своєму;

5) ознаки, що стосуються суспільно-правових змін: новий тип комунікації – визнання не тільки іншого «Я», а й власної індивідуальності; демократизм, який передбачав залучення широких верств населення до культури і знання; утвердження нової системи цінностей, яка стала позитивно зверненою до людини; формування державно-правового ідеалу; порядок створення демократичних форм правління;

6) ознаки щодо приватного інтересу людини: утвердження за особистим інтересом права бути рушійною силою людських вчинків; забезпечення вільного вияву індивідуальної ініціативи; твердження, що саме «особиста користь» є мірою людських суджень та справжнім розумінням індивідуальної волі; лише сам індивід може визначати, у чому полягає його власне благо; максимізація індивідуального задоволення автоматично приводить до найбільшого загального блага.

Сьомий розділ «Визнання інтелектуальної автономії особистості в Німецькій класичній філософії» характеризується розглядом дуалістичного індивідуалізму, оскільки у Німецькій класичній філософії вирішення практично будь-якого питання містить суперечливі тенденції, що також сприяло спробам або штучно розділяти ці тенденції, або по-новому синтезувати їх. Пилипишин П.Б. вважає, що незважаючи на таку свою природу, індивідуалізм був цінний для розвитку власне індивідуалізму загалом такими своїми аксіологемами: людина – моральна особа, наділена гідністю, незалежністю і автономією; людина залежить від свободи як усвідомленої об'єктивної необхідності; розуміння людини як істоти, що діє, відповідно а розвиток людини можливий лише завдяки діяльності; людина є законодавцем теоретичної та практичної діяльності; виведення доказів існування зовнішнього світу з актів суб'єктивності, тобто зацікавленість внутрішнім моральним суб'єктивним станом індивіда; твердження, що людина – це досконала частина природи; розкриття душевної природи людини, її морального закону; визнання інтелектуальної автономії особистості, коли пізнання – це діяльність; твердження, що будь-якій дії передуює свободна воля; визнання рівнозначних моральних можливостей та тотожність вільної волі з моральним діянням; розгляд інших особистостей відбувається через моральний закон людини; доведення, що у розумі людини мислиться основа доброчесності; все у світі має значення лише як засіб, і тільки людина – мета сама в собі; тотожність вільної волі з моральним діянням; людина є особистістю завдяки наявності у неї самосвідомості; персональний мікрокосмос людини є моделлю макрокосмосу; розгляд буття як продукту творчої свободи людини, її діяльності; людина повинна діяти морально в злагоді виключно з апіорним обов'язком, розум їй нагадує про необхідність слідувати надприродним вимогам обов'язку; почуття провини становить основу моралі, трансцендентальним, глибинним джерелом якої є свобода волі; основою практичного розуму, моральності є саме духовність, яка

є внутрішньою єдністю нематеріальності особистості; тлумачення вільного самовизначення індивіда як прояв розумного, всезагального, трансцендентального, морального начала, однією з вимог якого є сумісність свободи дії індивіда зі свободою дії кожного іншого (І. Кант, І. Г. Фіхте, Ф. В. Шеллінг, Л. Фейєрбах).

У висновках сформульовані найсуттєвіші положення про результати дослідження, обґрунтовано його новизну, окреслено пропозиції дисертанта щодо розкриття індивідуалізму у класичній філософії праві.

Повністю виправданим вважаємо твердження П.Б. Пилипишина щодо того, що порівнювати індивідуалізм можна завжди двома шляхами. Перший шлях – це порівняння індивідуалізму через призму теперішнього правового розуміння. У такому випадку завжди віднайдемо ознаки, які б свідчили про «недорозвиненість» цього правового явища. Другий шлях – це порівняння розуміння індивідуалізму з попередніми епохами. У разі такого порівняння завжди віднайдемо аргументи на користь розвитку цього філософсько-правового явища. Окрім того, дуалізм поглядів і думок був присутній у будь-якій епосі. Тому завжди можемо віднайти аргументи як на користь існування індивідуалізму, так і навпаки.

Обрана структура дисертаційного дослідження дозволила всесторонньо дослідити предмет роботи, чітко простежити за думкою автора індивідуалізм у класичній філософії праві.

Винесені на захист положення характеризують роботу як комплексне дисертаційне дослідження, присвячене з'ясуванню й узагальненню теоретико-правових аспектів індивідуалізму у класичній філософії праві.

Автореферат оформлений згідно вимог які ставляться до такого виду наукових робіт і відповідає змісту дисертації.

Виконано вимоги і щодо оприлюднення результатів дослідження у фахових наукових виданнях.

Робота написана літературною українською мовою, з виваженням використанням сучасної наукової термінології.

Позитивно оцінюючи здобутки дисертанта, разом з тим, дисертаційне дослідження Пилипишина П.Б. містить, на наш погляд, низку дискусійних положень та висновків, окремих неточностей.

По-перше, хотілося б почути думку дисертанта, що саме для нього є індивідуалізм: світогляд, політична ідеологія, філософська теорія, індивідуальна риса чи моральна позиція?

По-друге, на етапі формування індивідуалізму багато науковців підкреслювали схожість індивідуалізму з егоїзмом. Чи було це питання розкрито у ході дослідження індивідуалізму дисертантом?

По-третє, попри об'єкт дослідження, який полягає у розкритті індивідуалізму лише у класичній філософії права, хотілося б простежити взаємозв'язок з сучасністю, зокрема бракує висновків щодо перетрансляції особливостей класичного індивідуалізму у посткласичний.

Таким чином, **обґрунтованість та достовірність результатів**, отриманих П.Б. Пилипишином у ході дисертаційного дослідження, забезпечена завдяки використанню належної джерельної бази, правильному поєднанню методів наукового пошуку. Усе це забезпечило обґрунтованість сформульованих у дисертації наукових положень, висновків і рекомендацій.

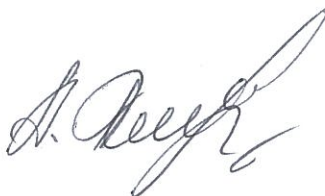
На підставі аналізу можемо зробити висновки щодо поданої до захисту кандидатської дисертації П.Б. Пилипишина «Концептуалізація індивідуалізму у класичній філософії права», яка містить окремі наукові положення, висновки та рекомендації, що вперше пропонуються для розвитку філософсько-правової науки і назагал вирішують важливу теоретико-праксеологічну проблему індивідуалізму.

Висновок про відповідність дисертації вимогам Порядку присудження наукових ступенів. На підставі вищевикладеного вважаю, що дисертація П.Б. Пилипишина є завершеною науковою працею, яка містить

нові науково обґрунтовані результати дослідження, які розв'язують конкретне наукове завдання, що має істотне значення для філософії права. Тобто, праця відповідає вимогам Порядку присудження наукових ступенів, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів від 24 липня 2013 р. № 567. Автор дисертації – Пилипишин Павло Богданович – на основі прилюдного захисту заслуговує присудження йому наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.12 – філософія права.

Офіційний опонент:

**Докторка юридичних наук, професорка
професорка кафедри теорії права
та конституціоналізму
Інституту права, психології
та інноваційної освіти
НУ «Львівська політехніка»**

Альона РОМАНОВА

Підпис д.ю.н., професорки Альони Романової
Засвідчую

**Вчений секретар
Національного університету
«Львівська політехніка»**

Роман БРИЛИНСЬКИЙ